

Is psychische mishandeling strafbaar?

Y.G.M. BAAIJENS - VAN GELOVEN*

I. Inleiding

Voor zover ik kan overzien heeft Geert over psychische mishandeling nimmer iets gepubliceerd. Dit weerhoudt mij er niet van de vraag naar de strafbaarheid van psychische mishandeling in mijn bijdrage aan zijn afscheidsbundel toch aan de orde stellen. In zijn toekomstige functie van Advocaat-Generaal bij de Hoge Raad krijgt hij deze vraag wellicht nog eens voorgelegd.

Psychisch geweld en de mogelijke gevolgen voor het slachtoffer krijgen de laatste tijd vanuit verschillend perspectief aandacht. Ter illustratie wijs ik op recente meldingen over de vernedering van Irakese gevangenen door Amerikaanse militairen in Irak en de behandelmethode van vermeende terroristen die zijn gedetineerd op Guantamo Bay.¹

Binnen de Nederlandse rechtsfeer leeft de discussie over kindermishandeling. Daarin wordt regelmatig gewezen op stelselmatige vernedering en verwaarlozing van kinderen. Men is het er over eens dat ouders de verplichting hebben hun kinderen te verzorgen en op te voeden zonder toepassing van lichamelijk of geestelijk geweld of van enig andere vernederende behandeling. In de Wet op de jeugdzorg is kindermishandeling als volgt gedefinieerd: *“elke vorm van voor een minderjarige bedreigende of gewelddadige interactie van fysieke, psychische of seksuele aard, die de ouders of andere personen*

---

* Universitair docent straf(proces)recht Universiteit van Tilburg.

¹ Dit soort berichten roept associatie op met het Folterverdrag van 10 december 1984 (*Trb.* 1985, 69). Psychisch geweld en psychisch lijden liggen besloten in de definitie van foltering in art. 1 van het Verdrag.

Vergelijk voor Nederland de Wet Internationale Misdriften van 19 juni 2003 (*Stb.* 2003, 270), welke wet onder andere de Uitvoeringswet genocideverdrag en de Uitvoeringswet folterverdrag vervangt en waarnaar voorts een deel van de Wet Oorlogsstrafrecht is overgeheveld en waarin onder andere strafbaar is gesteld marteling en andere onmenselijke handelingen van vergelijkbare aard waardoor opzettelijk ernstig lijden of ernstig lichamelijk letsel of schade aan de geestelijke of lichamelijke gezondheid wordt veroorzaakt (art. 4, eerste lid aanhef en onder sub f en k en art. 5, eerste lid aanhef en onder b). Marteling wordt in art. 1, eerste lid onder sub d als volgt gedefinieerd: “het opzettelijk veroorzaken van ernstige pijn of ernstig lijden, hetzij lichamelijk, hetzij geestelijk, bij een persoon die zich in gevangenschap of in de macht bevindt van degene die beschuldigd wordt, met dien verstande dat onder marteling niet wordt verstaan pijn of lijden dat louter het gevolg is van, inherent is aan of samenhangt met rechtmatige sancties.”

Vergelijk voor Duitsland Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, art. 104 [Rechtsgarantien bei Freiheitsentziehung], eerste lid: “Die Freiheit der Person kann nur auf Grund eines förmlichen Gesetzes und nur unter Beachtung der darin vorgeschriebenen Formen beschränkt werden. Festgehaltene Personen dürfen weder seelisch noch körperlich misshandelt werden.”

ten opzicht van wie de minderjarige in een relatie van afhankelijkheid of van onvrijheid staat, actief of passief opdringen, waardoor ernstige schade wordt berokkend of dreigt te worden berokkend aan de minderjarige in de vorm van fysiek of psychisch letsel.”² In deze definitie wordt gesproken over een bedreigende of gewelddadige interactie van psychische aard en over psychisch letsel. Psychische mishandeling ligt daarin onbetwistbaar besloten. Minder duidelijk is of psychische mishandeling van kinderen strafbaar is. Uit de reactie op vragen van de vaste commissie voor Justitie naar aanleiding van het onderzoeksrapport ‘Fysieke bestraffing van kinderen’ (Just-03-599) blijkt dat de Minister van Justitie onderscheid maakt tussen kindermishandeling en strafbare mishandeling op grond van de artikelen art. 300 tot en met 304 Sr.³ Hij gaat niet uitdrukkelijk in op de vraag van de commissie of het Wetboek van Strafrecht voldoende aanknopingspunten biedt voor de bescherming van de psychosociale toestand van kinderen. Naar aanleiding van de opmerking van de commissie dat artikel 300 van het Wetboek van Strafrecht alleen bescherming biedt tegen fysiek geweld geeft hij wel aan dat de effecten van stelselmatig treiteren, kleineren of negeren door ouders op het leven van kinderen niet mogen worden onderschat en soms zelfs ingrijpender zijn dan fysieke bestraffing. Geweld (ook psychisch geweld dus) hoort niet in de opvoeding thuis en om daar geen misverstand over te laten bestaan is hij bereid tot een wettelijke regeling waarin dit standpunt wordt vastgelegd. De minister kiest er wel voor het verbod op kindermishandeling civielrechtelijk te regelen maar sluit daarbij niet uit dat deze civielrechtelijke bepaling ook invloed kan hebben op de wijze waarop de strafrechter zich uitlaat in een uitspraak over (vermeende) mishandeling van een kind door een ouder of opvoeder.⁴

Een op hoofdpunten aan kindermishandeling gelijklopende definitie bestaat er voor huiselijk geweld.⁵ Ook daarin spelen een bedreigende of gewelddadige interactie van psychische aard en psychisch letsel een rol. In de Nota Aanpak huiselijk geweld wordt er op gewezen dat tijdens het project is bezien of, gezien het feit dat psychische mishandeling niet met zoveel woorden strafbaar is gesteld, een expliciete regeling daar-

² Wet van 22 april 2004, houdende regeling van de aanspraak op, de toegang tot en de bekostiging van jeugdzorg, *Stb.* 2004, 306. Art. 1 onder m.

³ *Kamerstukken II* 2003/04, 28 345, nr. 8, p. 7-12.

⁴ *Kamerstukken II* 2003/04, 28 345, nr. 8, p. 12. Een aparte strafbepaling voor psychische kindermishandeling is verdedigd door B.L.F. Clemens Schröner, *Psychische kindermishandeling* (diss. Leiden), 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1956. J.H.S. Herten, ‘Juridische aspecten van kindermishandeling’, *NJB* 1986, p. 251-253, kan het nuttige daarvan wel inzien, maar ziet het vanwege definitieproblemen en bewijsproblemen niet als een haalbare kaart. In Duitsland is kindermishandeling apart strafbaar gesteld in § 225 StGB (Misshandlung von Schutzbefohlenen). Daaronder valt naast “rohe Misshandlung” en “Gesundheitsschädigung durch böswillige Vernachlässigung der Sorgspflicht” ook psychische kindermishandeling (Quälen). Als voorbeeld wordt genoemd het veelvuldig of langdurig veroorzaken van angstaanvallen bij een kind door opsluiting in een kelder. Pijn, letsel of benadeling van de gezondheid hoeft dit handelen niet tot gevolg te hebben. Zie Stree in: Schönke & Schröder, *Kommentar Strafgesetzbuch*, 26^e Auflage, München: Verlag C.H. Beck 2001, § 225 RN. 1 en 12.

⁵ Zie ‘Tijdelijke stimuleringsregeling advies- en steunpunten huiselijk geweld’, *Stcrt.* 2004, 136, p. 16. Punt van verschil is dat kindermishandeling als bedoeld in art. 1, onderdeel m, van de Wet op de jeugdzorg is uitgesloten.

van wenselijk zou zijn. Gezien de ontwikkelingen in de rechtspraak werd dat vooralsnog niet nodig geoordeeld. Daarbij werd verwezen naar het hieronder te bespreken arrest van het Hof 's-Hertogenbosch van 30 maart 2001, *LJN AB0835*.⁶

De vraag of psychische mishandeling strafbaar is, is niet van een louter theoretische betekenis, al doet een oppervlakkig literatuur- en jurisprudentieonderzoek zulks wel vermoeden.⁷ Het Hof 's-Hertogenbosch werd in een appèlzaak geconfronteerd met een geval van psychische kindermishandeling. De zaak eindigde gedeeltelijk in een vrijspraak, gedeeltelijk in een niet-ontvankelijk verklaring.⁸ Cassatie werd niet ingesteld. Dat meerdere gevallen van psychische mishandeling in de toekomst aan de rechter zullen worden voorgelegd is niet uitgesloten. Zeker niet wanneer minister Donner gelijk gaat krijgen waar hij zegt dat de (voorgestelde) civielrechtelijke verbodsbepaling invloed kan hebben op de wijze waarop de strafrechter zich uitlaat in een uitspraak over de (vermeende) mishandeling van een kind door een ouder of opvoeder. Mijn kernvraag is daarom: Welke ruimte bieden de delictomschrijvingen van titel XX van het tweede boek van het Wetboek van Strafrecht voor psychische mishandeling?⁹

2. Mishandeling ex art. 300 Sr

2.1 Bestanddelen mishandeling

Een feitelijke omschrijving van het delict ontbreekt geheel. De wetgever spreekt kortweg van mishandeling. Blijkens de memorie van toelichting verstaat hij daaronder “*het toebrengen van eenig leed aan ligchaam of gezondheid*”.¹⁰ Uit de wetsgeschiedenis is op te maken dat leed naast pijn ook letsel omvat.¹¹ Verder wordt tot leed gerekend iedere vorm van hevige lichamelijke onlust veroorzaakt door bijvoorbeeld het ondergedompeld worden in water of benauwdheid door het binnenkrijgen van roetstof.¹² In

⁶ *Kamerstukken II 2003/04, 28 345, nr. 2, p. 31.*

⁷ Standaard naslagwerk zoals NLR en T&C Sr wijden aan deze vraagstelling weinig of geen aandacht en jurisprudentie over dit onderwerp ligt ook niet voor het oprapen.

⁸ Hof 's-Hertogenbosch 30 maart 2001, *LJN AB0835* en *NJ 2001, 486*. Op deze zaak kom ik straks uitgebreid terug. Omdat in de *NJ* slechts een gedeelte van het arrest is opgenomen en daardoor een vertekend beeld van de betekenis van de uitspraak ontstaat, verwijs ik in het vervolg slechts naar het *LJN* nummer.

⁹ In de *Wet Internationale Misdrijven (Stb. 2003, 270)* is psychische mishandeling in bepaalde omstandigheden wel strafbaar gesteld. Zie onder noot 1.

¹⁰ H.J. Smidt, *Geschiedenis van het wetboek van strafrecht*, 2^e druk, deel II, bewerkt door J.W. Smidt, Haarlem: H.D. Tjeenk Willink 1891, p. 473.

¹¹ W. van Loon, *Bijzondere Delicten, IV Mishandeling*, Amsterdam: M.J. Portielje 1910, p. 134. Zie ook HR 25 juni 1894, *W. 6534*: “Mishandeling is het opzettelijk toebrengen van pijn of letsel.”

¹² Zie HR 1 februari 1929, *NJ 1929*, p. 503, respectievelijk HR 12 december 1967, *NJ 1970*, 314. Zie ook T.J. Noyon, G.E. Langemeijer en J. Rummelink, *Het Wetboek van Strafrecht*, voortgezet door A.J.A. van Dorst, J.W. Fokkens en A.J.M. Machielse, 7^e druk, Deventer: Gouda Quint (losbladig), Suppl. 101, art. 300 Sr aant. 3 onder noot 1; J.M. van Bemmelen en Th.W. van Veen, *Het materiële strafrecht, bijzondere delicten (Ons strafrecht, deel III)*, 8^e gewijzigde druk, Alphen aan de Rijn:

Duitsland spreekt men in dit verband van benadeling van het “Körperliche Wohlbefinden”.¹³

De wet noemt opzettelijke benadeling van de gezondheid wel uitdrukkelijk en stelt dit gelijk met mishandeling (art. 300 Sr, lid 4). Voor sommigen is dit een reden om vast te stellen dat mishandeling niet omvat benadeling van de gezondheid.¹⁴ Anderen maken dit onderscheid niet en zien benadeling van de gezondheid als een variant van mishandeling net als pijn en letsel, of zij laten de kwestie in het midden.¹⁵ In het oorspronkelijk regeringsontwerp (art. 324) luidde de bepaling (voor zover hier van belang): “Hij die door eenige daad een ander opzettelijk lichamenlijk leed toebrengt of opzettelijk diens gezondheid benadeelt, wordt, als schuldig aan mishandeling, gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste een jaar en zes maanden of geldboete van ten hoogste vijftig gulden”.¹⁶ Vanwege taalkundige bezwaren bij de combinatie van “leed” (dat alleen voor morele smart gebezigd werd) met “lichamelijk” en het risico dat door de gebruikte woorden de bepaling met het oog op bijvoorbeeld medisch handelen of ouderlijk tuchtrecht, een te ruime strekking zou krijgen, heeft de wetgever van deze omschrijving afgezien.¹⁷ Aanvankelijk lag benadeling van de gezondheid dus in het begrip mishandeling besloten.¹⁸

2.2 Wijze van beqaan

Mishandeling is een materieel delict. Er moet sprake zijn van het toebrengen van pijn of letsel of van benadeling van de gezondheid. Dit kan zowel door een opzettelijk

---

Samsom H.D. Tjeenk Willink 1990, p. 39; en J.M. van Veen en W.F.C. van Hattum, *Hand- en leerboek van het Nederlandse strafrecht*, deel II, Bijzondere delicten, 's-Gravenhage/Arnhem: Martinus Nijhoff-S.Gouda Quint, 1954, p. 224.

¹³ Zie Eser in: Schönke/Schröder, § 223, RN. 3: “Körperliche Misshandlung ist eine üble, unangemessene Behandlung, durch die das Opfer in seinem körperliche Wohlbefinden, wenn auch nicht unbedingt durch Zufügung von Schmerzen, so doch in mehr als nur unerheblichem Grade beeinträchtigt wird.”

¹⁴ Zie Simons, *Leerboek van het Nederlandsche strafrecht, Deel II, Bijzondere Strafbare feiten*, 6^e druk, bijgewerkt door W.P.J. Pompe, Groningen: P. Noordhoff N.V. 1941, p. 19; en T.J. Noyon, *Het Wetboek van Strafrecht*, 3^e druk, Arnhem: S. Gouda Quint 1914, p. III.

¹⁵ Noyon/Langemeijer/Remmelink, suppl. 101, art. 300 Sr, aant. 6 en C.P.M. Cleiren en J.F. Nijboer, *Tekst en Commentaar Strafrecht*, onder redactie van C.P.M. Cleiren en J.F. Nijboer, 5^e druk Deventer: Kluwer 2004, art. 300 Sr, aant. 1 en 9; en Van Bemmelen/Van Veen, o.c., p. 39. Zie ook de noot van A.C. 't Hart onder HR 1 maart 1983, *NJ* 1983, 497. In de rechtspraak wordt vaak wel als “opzettelijke benadeling van de gezondheid” gekwalificeerd. Zie bijvoorbeeld HR 15 maart 2005, *LJN* AS4744 en Gerechtshof 's-Gravenhage, 2 december 2003, *LJN* AO2610.

¹⁶ H.J. Smid, dl.2, o.c., p. 473.

¹⁷ H.J. Smid, dl.2, o.c., p. 475. Vanwege de vermeende contradictio in terminis werd overal in het wetboek het woord leed vervangen door letsel.

¹⁸ In § 223 StGB (Körperverletzung) is de gezondheidsbenadeling eveneens slechts een vorm van mishandeling. De wet kent twee “Tatmodalitäten”: de “körperliche Misshandlung” en de “Gesundheitsbeschädigung”. Beiden leiden tot de kwalificatie “Körperverletzung”. Zie Eser in: Schönke/Schröder, § 223, RN. 2.

handelen als door een opzettelijk nalaten (bij een “Garantenstellung”).¹⁹ De wetgever heeft er van af gezien de wijze waarop pijn of letsel worden toegebracht of de gezondheid wordt benadeeld, nader te regelen.²⁰ Uiteraard zal een en ander wel in de tenlastelegging moeten worden opgenomen wil deze voldoende feitelijk zijn in de zin van art. 261 Sv.

2.3 *Beschermd rechtsbelang*

De wetsgeschiedenis en de in de wetsontwerpen gehanteerde systematiek geven zicht op de rechtsbelangen – of zo men wil: de rechtsgoederen – die volgens de wetgever met de strafbaarstelling van mishandeling beschermd dienen te worden.²¹

In de eerste Nederlandse codificatie, het “Ontwerp Lyfstraffelijk Wetboek van 1804” wordt het Derde Boek “Van Misdaden tegen bijzondere Personen” onderscheiden in, voorzover hier van belang:

(I) “misdaden tegen het leven”, waaronder vallen: moord (voorbedachte raad), doodslag (opzettelijk), manslag (niet opzettelijk, doch toerekenbare beroving van eens an-

¹⁹ Van Loon, *o.c.*, p. 137, achtte het hoogst twijfelachtig of het toebrengen van pijn of letsel door nalaten kan geschieden. Bij het benadelen van de gezondheid zag hij voor nalaten zeker mogelijkheden. Een voorbeeld van het toebrengen van zwaar lichamelijk letsel door nalaten biedt HR 16 mei 1995, *NJB* 1995, 99, p. 413-414. Benadeling van de gezondheid door nalaten komt voor in HR 15 maart 2005, *LJN* AS4744. Zie voor het Duitse recht op dit punt Eser in: Schönke/Schröder, § 223, RN. 8; en Lackner & Kühl, *Kommentar Strafgesetzbuch*, 25 Auflage, München: Verlag C.H. Beck 1996, § 223, RN. 3 en 4. In het laatste werk wordt met betrekking tot körperliche Misshandlung bijvoorbeeld gewezen op het achterwege laten van pijnbestrijding.

²⁰ Een uitzondering hierop vormt het bepaalde in art. 304 Sr aanhef sub 3. Daarin is het toedienen van voor het leven of de gezondheid schadelijke stoffen als strafverzwarende omstandigheid aangemerkt. Vergelijk in dit verband ook § 224 StGB (Gefährliche Körperverletzung).

²¹ Voor een uitgebreid overzicht van de meer algemene rechtsgeschiedenis van mishandeling verwijs ik naar Van Loon, *o.c.*, p. 48-87. Op deze plaats wil ik nog wel vermelden dat in het oude Romeinse recht mishandeling werd behandeld onder het meer uitgebreide begrip van “injuria”. Niet zozeer het gevoel van pijn of letsel, als wel de smaad, door de handelwijze aangedaan, werd door de Romein gevoeld. Injuria werd gedefinieerd als een opzettelijk gepleegd onrecht, dat naar de bedoeling van de dader tegen een ander gericht is en uit minachting zijner persoonlijkheid ontstaat. Persoonlijkheid moet hier dan in ruime zin worden verstaan. Het oudste geval van injuria is een “vergrijpen aan het lichaam”. Later breidde het begrip erg uit. Niet alleen verstond men er onder de beschadiging van het lichaam en beledigingen van de persoon die vergezeld gingen met smart en geweld, maar ook beledigingen als: bespuwen, het geven van een slag in het aangezicht, het geven van een schop en het werpen van vuilnis. Daarnaast werden genoemd krenking van de huisvrede, onzedelijke handelingen en het hinderlijk volgen. In al deze gevallen was het voornemen om te beledigen op de voorgrond geplaatst. In het latere recht kon de persoonlijkheid gekrenkt worden aan: (I) het lichaam, (II) zijn rechten en (III) de eer.

Later, in het Pruisische recht gaat men onderscheiden in Körperverletzungen en de injuriae reales en andere soortgelijke delicten. Das allgemeine Landsrecht für die Preussischen Staaten spreekt van “Körperlichen Verletzungen”. Grondregel is: “Ein Jeder ist schuldig, sein betragen so einzurichten, dasz er weder durch Handlungen, noch Unterlassungen, anderer Leben oder Gesundheit in Gefahr setze.” Zie omtrent de rechtsgeschiedenis van mishandeling met het oog op het te beschermen rechtsbelang ook R. Maurach & F-C Schroeder & M. Maiwald, *Strafrecht Besonderer Teil, Teilband I*, C.F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg: 1995, p. 93-95.

ders leven, waartoe ook behoort de dood die “het gevolg is van eenig mishandeling, zonder opzet om te dooden aangedaan.”) en tweegevecht, opgenomen in het eerste hoofdstuk;

(II) “misdaden tegen het lichaam”, opgenomen in het tweede hoofdstuk.²²

Art. 1 van dat laatste hoofdstuk omschrijft misdaden tegen het lichaam als “bepaaldelijk alle zoodanige opzettelijke daden, welk eens anders uiterlyke, of innerlyke Lichaams-gesteldheid benadeelen, of in gevaar brengen.” Het onderscheidend kenmerk van deze misdaden is – aldus art. 2 – “Het byzonder Oogmerk, om iemands ledematen, of Gezondheid, niet zijn Leven aanteranden”. In art. 3 staat hoe deze misdaden bedreven kunnen worden namelijk door: “het toebrengen van Wonden, Kwetsingen, Kneuzingen, Verminkingen van Lyf en Leden, zoo wel als door het ingeven of toedienen van vervalscht Voedzel, en alle Schadelyke Dranken of Artzeneijen.” Vervolgens zijn er twintig artikelen die gaan over de waardering en de strafmaat. Het ontwerp werd aangeboden doch heeft het niet tot wet gebracht. Het belangrijkste en meest zwaarwegende bezwaar was de meer leerstellige dan wetgevende toon en wijze van behandeling.²³

Het in 1809 ingevoerde “Crimineel wetboek voor het Koninkrijk Holland” had een ander karakter. Zo werd er niet meer uitdrukkelijk onderscheiden naar de te beschermen rechtsgoederen. Iedere verdeling op basis van algemene criteria ontbrak. De verschillende soorten delicten stonden eenvoudig opgesomd in titels. Mishandeling was ondergebracht in de tiende titel met als opschrift: “Van verwondingen, kwetsingen of andere beledigingen en van vechterijen. In art. 139 werd aangegeven wat onder (wat wij thans noemen) mishandeling met zwaar lichamelijk letsel, was te verstaan: “Die met geleider lage en verradelijk of uit moedwil en baldadigheid met eenig schiet- of scherp geweer, stooten, steenen, of andere dergelijke wapenen, werktuigen of instrumenten, door het afstooten van eene hoogte door slaan, schoppen, trappen of op dergelijke wijze een ander zwaarlijk verwonden, verminken of hem eenig ander merkelyk gebrek toekennen, zonder kennelijk oogmerk om denzelven van het leven te berooven, zullen met geeseling en brandmerk, of geeseling, langdurige gevangenis en banissement uit het koninkrijk of ander gestraft worden” In art. 140 stond de eenvoudige variant van mishandeling: “Die alzoo eenen anderen aanvallende, denzelven zwaarlijk slaan, schoppen, trappen of mishandelen, of hem kwetsingen of beledigingen toebrengen, zonder dat daarvan langdurige of zware gevolgen overblijven, zullen met geeseling, gevangenis of banissement gestraft worden, naar de omstandigheden.” Art. 141 bedreigde vervolgens met dezelfde straf hem die “zonder kennelijk

---

²² Andere varianten van misdaden tegen bijzondere personen waren bijvoorbeeld: (III) misdaden tegen de kuisheid (waaronder de zedendelicten), (IV) misdaden tegen de vrijheid en (V) misdaden tegen de eer (waaronder ook de injuria realis zoals bepaald in art. 3 van het betreffende hoofdstuk: “Die alzoo eenen ander in het Aangezicht slaat, of spuwt, of door andere diergelyke Daden smadelyk bejengt, is schuldig aan Hoon.”) Zie voor het ontwerp: Y.G.M. Baaijens-van Geloven (e.a.), *Strafwetgeving in de negentiende eeuw*, (zes delen), deel II, uitgave van de vakgroep strafrechtswetenschappen, sectie strafrecht, *Katholieke Hogeschool Tilburg*, Tilburg: 1985.

²³ Y.G.M. Baaijens-van Geloven (e.a.) o.c., deel I, p. 8.

oogmerk om iemand van het leven te berooven, maar nochtans tot misdadige einden, denzelfden schadelijke artsijen ingeven of doen gebruiken, en daardoor aan deszelfs gezondheid eenig merklijk nadeel toebrengen.”²⁴

Het wetboek van 1809 heeft gegolden tot 1 maart 1811. Toen werd het met de inlijving van het Koninkrijk Holland bij het Franse Keizerrijk vervangen door de Code Pénal die van kracht is gebleven tot invoering van het huidige wetboek. Tussendoor zijn herhaaldelijk codificatiepogingen ondernomen. Zij bieden echter geen wezenlijk ander beeld met betrekking tot de regeling van mishandeling dan het wetboek van 1809. Wel kan hier nog worden vermeld dat in het ontwerp 1842-1844 het opschrift van de betreffende titel luidt: “Van verwondingen, slagen en andere ligchaams-beleedigingen.”, en in het ontwerp van 1847: “Van feitelijke beleedigingen.”²⁵

Uit de Nederlandse (ontwerp)wetteksten is af te leiden dat mishandeling vooral ziet op de bescherming van het menselijk lichaam en de lichamelijke integriteit, met inbegrip van de gezondheid.²⁶ Voor het Duitse recht geldt overigens hetzelfde.²⁷ Voorzover mishandeling de dood tengevolge kan hebben beschermt de strafbaarstelling ook het

---

²⁴ Y.G.M. Baaijens-van Geloven (e.a.) *o.c.*, deel II.

²⁵ Y.G.M. Baaijens-van Geloven (e.a.) *o.c.*, deel I, p. 9. e.v en de delen III/VI.

²⁶ In Van Bemmelen/Van Veen, *o.c.*, p. 38 e.v. wordt mishandeling dan ook besproken bij de misdrijven tegen de lichamelijke integriteit en de gezondheid. Daarbij wordt opgemerkt dat psychische mishandeling door sarren vitten en kleineren niet valt onder art. 300 Sr. Zie ook Cleiren & Nijboer (*T&C Sr*), art. 300 Sr., aant. 5.

²⁷ “Schutzgut ist das körperliche Wohl des Menschen, und zwar durch Schutz seiner körperliche Integrität und Gesundheit”. Eser in: Schönke/Schröder, § 223, RN. 1. In Duitsland wordt ook wel gesproken van “körperlichen Unversehrtheit. Lackner/Kühl, § 223, RN. 1: “Die Körperverletzungstatbestände schützen die körperliche Unversehrtheit.” Hier wordt ook nog genoemd “das Interesse an körperliche Unberührtheit”. Zie verder J. Wessels, *Strafrecht Besonderer Teil*/I, Heidelberg: C.F. Müller Juristischer Verlag, 1994, p.52. “Geschütztes Rechtsgut dieser Tatbestände ist die körperliche Unversehrtheit des Menschen unter Einschluss seines körperlichen und gesundheitlichen Wohlbefindens” en Maurach/Schroeder/Maiwald, *o.c.*, p. 93-95: In dit laatste werk wordt een overgangsstadium signaleerd met betrekking tot het te beschermen rechtsgoed. “Allgemein drängt die Entwicklung heute zu einem psychosomatischen Krankheitsbegriff. Die Weltgesundheitsorganisation hat die Gesundheit in der Präambel ihrer Satzung sogar definiert als ‘Zustand vollständigen physischen, geistigen und sozialen Wohlbefindens und nicht nur des freiseins von Krankheit und Gebrechen’.

ONDANKS die inzichten is (---) “Ein versuch, die Einbeziehung des § 223 b (YB: tegenwoordig § 225 StGB) in die eigentlichen Verletzungsdelikte dadurch zu erreichen, dass man deren Rechtsgut um eine Stufe höher hob und damit verallgemeinerte, ist bisher unterlassen worden, weil dann nur die menschliche Integrität als solche in Betracht gekommen wäre; hier schreckten aber – mit Recht – die Spuren der mühsam überwundenen injuria.” Vervolgens wordt gesteld: “Mit der h.L ist von der körperlich-physiologischen Betrachtung der Körperverletzungsdelikte auszugehen. Rechtsgut ist die Körperintegrität in dem dadurch umrissenen Sinne; auch dort, wo (mit der ‘Misshandlung’) die Pönalisierung – scheinbar – an die Beeinträchtigung des subjektiven Wohlbefindens anknüpft, ist eine objektiv-erkennbare Grundlage dieses Vorganges zu fordern. Der weitergehende § 223 b gehört als Delictum sui generis mit gleicher Angriffsrichtung nur insoweit in den Zusammenhang, als sich die Rechtsgüter decken; im übrigen steht er auch systematisch ausserhalb der Gruppe.”

leven.²⁸ Nergens wordt gesproken over de geestelijke gezondheid of mentale of psychische integriteit. Het is daarom niet erg aannemelijk dat met de bepalingen in Titel XX van het Tweede Boek aanvankelijk werd beoogd ook deze rechtsbelangen te beschermen.²⁹ Handelingen die meer een aantasting van de persoonlijke eer of levenssfeer betekenen en niet direct pijn of letsel opleveren vallen naar Nederlands recht niet onder mishandeling.³⁰

3. Psychische mishandeling

Alvorens mijn kernvraag te beantwoorden wil ik eerst aangeven wat ik in dit verband onder psychische mishandeling versta. Bij psychische mishandeling kan men het psychische zoeken in de aard van de interactie (het handelen of nalaten) en in de aard van het gevolg, de schade.³¹ In par. 2.2 is aangegeven dat de wetgever niet spreekt over de wijze waarop de schade wordt berokkend, mits die schade maar oplevert pijn of letsel dan wel benadeling van de gezondheid. Op voorhand kan men daarom niet stellen dat louter geestelijk geweld of enig andere vernederende behandeling nimmer kan leiden tot een mishandeling in de zin van art. 300 Sr. Noodzakelijk is daarvoor wel dat met de betreffende interactie opzettelijk pijn of letsel in de zin van art. 300 Sr is veroorzaakt, of dat de gezondheid opzettelijk is benadeeld.³² In hoeverre louter psychisch

---

²⁸ Idem Cleiren & Nijboer (*T&C Sr*), art. 300 Sr, aant. 5.

²⁹ Zie ook de opmerkingen van de Raad van State naar aanleiding van het wetsvoorstel betreffende de strafbaarstelling van belaging waarbij aanvankelijk werd voorgesteld deze bepaling op te nemen in titel XX, achter art. 301 Sr: “De Raad meent dat uit wetssystematisch oogpunt opnemng van de voorgestelde delictomschrijving in Boek II, Titel XX (Mishandeling), WvS geen aanbeveling verdient. Mishandeling in deze titel bestaat immers uitsluitend uit het toebrengen van fysiek leed of letsel en is derhalve van wezenlijk andere aard dan belaging.” (*Kamerstukken II 1997/98*, 25 768, A, p. 5.) In het wetsvoorstel was aanvankelijk gekozen voor deze plaats in Titel XX, omdat deze titel het misdrijf van mishandeling behandelt in al haar varianten en belaging volgens de initiatiefnemers kon worden gezien als psychische mishandeling met voorbedachten rade en was gericht tegen de psychische en fysieke integriteit van het slachtoffer (*Kamerstukken II 1997/98*, 25768, nr. 1 en nr. 3, p. 7). Belaging heeft uiteindelijk een plaats gevonden in Titel XVIII Misdrijven tegen de persoonlijke vrijheid (art. 285b Sr). Zie hierover H.G.M. Krabbe en W. Wedzinga, ‘Belaging in wetsontwerp 25 768’, *DD 1998*, afl. 3, p. 215-233.

³⁰ Over de vaststelling in concreto kan men van mening verschillen. Zie Noyon/Langemeijer/Remmeling, suppl. 101, art. 300 Sr, aant. 3 onder noot 4 waar het een moeilijk punt wordt gevonden of het afknippen of afscheren van baard of hoofdhaar als het toebrengen van lichamelijke letsel of het toebrengen van onlustgevoel van de voor art. 300 Sr benodigde sterkte moet worden opgevat. Zij zien hierin meer een injuria realis. In het Duitse recht rekent men “Verunstaltungen des Körpers” bijvoorbeeld door het afknippen van de haren of het besmeren van het lichaam met een moeilijk verwijderbare substantie, wel tot körperliche Misshandlung. Eser in: Schönke/Schröder, § 223, RN. 3.

³¹ Vergelijk in dit verband de in de introductie aangehaalde definities van kindermishandeling en huiselijk geweld. Gewezen wordt op de bedreigende of gewelddadige interactie van psychische aard en op de schade in de vorm van psychisch letsel.

³² Vergelijk ook de opmerkingen in de Duitse literatuur aangaande het te beschermen rechtsgoed bij “Körperverletzung”: J. Wessels, *o.c.*, p.52. “Geschütztes Rechtsgut dieser Tatbestände ist die

geweld een strafbare mishandeling kan opleveren wordt daarom in belangrijke mate bepaald door de invulling die men geeft aan de hiervoor genoemde voor mishandeling vereiste bestanddelen. Verstaat men onder pijn en letsel bijvoorbeeld alleen lichamelijk lijden en letsel, dan zal de psychische interactie dat teweeg moeten brengen, wil er sprake zijn van mishandeling in de zin van art. 300 Sr.³³ Naar hedendaagse medische inzichten is dat overigens niet uitgesloten.³⁴ Dat de causaliteit vaak minder gemakkelijk is vast te stellen doet daaraan niet af.³⁵ Verstaat men onder pijn en letsel ook geestelijk lijden en letsel dan zal er veel vaker sprake zijn van een mishandeling in de zin

---

körperliche Unversehrtheit des Menschen unter Einschluss seines körperlichen und gesundheitlichen Wohlbefindens. Rein seelische Beeinträchtigungen werden nur im Anwendungsbereich des § 223b (YB: tegenwoordig § 225 StGB; meer hierover in noot 36) der Begehungsform des 'Qualens' erfasst"; Eser in: Schönke/Schröder, § 223, RN. 1: "Schutzgut ist das körperliche Wohl des Menschen, und zwar durch Schutz seiner körperliche Integrität und Gesundheit. Dieses Wohl ist sowohl durch körperliche als auch durch seelische Einwirkungen verletzbar."; Zie ook RN. 4. W. van Loon zegt over het Duitse recht, o.c., p. 105: "De wet spreekt van 'körperliche Misshandlung', dus uitgesloten is de 'geistige Misshandlung' b.v. door iemand te laten schrikken. Toch kan zulk eene 'seeliche Misshandlung' dikwijls nadeelige gevolgen aan het lichaam hebben en dan valt het natuurlijk onder de 'körperliche Misshandlung'.

³³ Ter illustratie wijs ik op de opmerkingen in de MvT bij de Uitvoeringswet folteringsverdrag (*Kamerstukken II*, 1986/87, 20 042, nr. 3, p. 2: "Naar de terminologie van het Nederlandse strafrecht vertaald, komen derhalve alleen zeer ernstige vormen van mishandeling in aanmerking om als foltering te worden aangemerkt. Deze te duiden als vormen van "zware" mishandeling, in de specifieke zin van art. 302 Wetboek van Strafrecht, zou echter in zeker opzicht te kort doen aan de strekking van de verdragsbepalingen. Immers, zware mishandeling veronderstelt de veroorzaking van ernstig lichamelijk letsel, waaronder ook de in art. 82, tweede lid, van het Wetboek van Strafrecht bedoelde vorm van geestelijk letsel is te begrijpen. Foltering kan evenwel vormen aannemen die wel zeer hevige pijnen of geestelijke kwellingen teweeg kan brengen, zonder dat dit echter sporen van fysiek of psychisch letsel achterlaat. Vandaar dat het gebruik in de uitvoeringswet van het specifieke begrip "zware" mishandeling ontoereikend zou zijn. (---) Voorts is, in het licht van de verdragsbepaling, in een afzonderlijk lid verduidelijkt, dat ook wijzen van mishandeling die niet zo zeer lichamelijke pijnen veroorzaken, maar psychische kwellingen vormen, foltering kunnen opleveren. De voorgestelde wetsbepaling verlangt dat een toestand van hevige angst of een andere vorm van ernstige geestelijke ontreddeering wordt teweeg gebracht en zulks opzettelijk geschied." In de Wet Internationale Misdrijven (*Stb.* 2003, 207) is mede om die reden aansluiting bij de term mishandeling losgelaten en gekozen voor een zelfstandige omschrijving van marteling en foltering (art. 1, eerste lid onder sub d en e). MvT, *Kamerstukken II* 2001/02, 28 337, nr. 3, p. 7-8.

³⁴ In de VS bestaat sinds enige tijd het erkende medisch sub-specialisme "psychosomatic medicine" Dat handelt over de relatie geest en lichaam in het klachtenpatroon van de patient. Daarbij wordt aangenomen dat geestelijke beïnvloeding kan leiden tot lichamelijk lijden en lichamelijk letsel. Zie APA-Congres Atlanta 21-26 mei 2005. Zie ook het verslag van het schriftelijk overleg tussen de vaste commissie voor Volksgezondheid, Welzijn en Sport met de Staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport over kindermishandeling, *Kamerstukken II* 2004/05, 29 815, nr. 3, p. 2 en 5.

³⁵ Het Hof 's-Hertogenbosch 30 maart 2001, *LJN* ABo835, was van oordeel dat geen causaliteit kon worden vastgesteld tussen de ten laste gelegde fysieke aandoeningen en de in de tenlastelegging beschreven gedragingen. In zijn requisitoir in dezelfde strafzaak ging A-G van Son uitgebreid in op de causaliteitsvraag en kwam tot een tegengestelde conclusie.

van art. 300 Sr.³⁶ In beide gevallen kan men spreken van psychische mishandeling wanneer men kijkt naar de aard van de gedraging. Kwalificeert men naar de aard van de schade dan kan men in het eerste geval, mits men uitgaat van fysieke pijn en letsel, de toevoeging psychisch weg laten en is er sprake van mishandeling. In dit bestek wil ik echter ook in dat geval van psychische mishandeling blijven spreken omdat de aard der gedraging toch afwijkt van de meer reguliere vormen van mishandeling en in discussies deze gedragingen vaak ook worden aangeduid als psychische mishandeling.³⁷

4. Bestanddelen nader bekeken

4.1 Algemeen

Van belang is dus wat onder de bestanddelen pijn, letsel en benadeling van de gezondheid is te verstaan. Voor invulling van die begrippen zal men naast de grammaticale betekenis moeten kijken naar de wetsgeschiedenis, de wetssystematiek en de te beschermen rechtsbelangen. Ik zal hieronder eerst de bestanddelen pijn en letsel bekijken en daarna opzettelijke benadeling van de gezondheid.

4.2 Pijn en letsel

Uit de wetsgeschiedenis is op te maken dat mishandeling materieel in ieder geval bestaat uit het toebrengen van lichaamspijn, hevige lichamelijke onlust of lichamenlijk letsel.³⁸ Op plaatsen in het wetboek waar het woord letsel is gebruikt, is dit altijd in combinatie met het woord lichamenlijk. Voorbeelden zijn art. 300, tweede lid, art. 301, tweede lid, art. 302, eerste lid en art. 306 aanhef onder sub 1.³⁹ Slechts in uitzonderlijke

---

³⁶ In § 225 StGB (Misshandlung von Schutzbefohlenen) wordt naast “rohe Misshandlung” en “Gesundheitsschädigung durch böswillige Vernachlässigung der Sorgepflicht”, “Quälen” als derde “Tatmodalität” genoemd. Quälen betekent: “das Verursachen länger dauernder oder sich wiederholender erheblicher Schmerzen oder Leiden. Diese müssen mit Täterhandeln als solchem verknüpft sein.” Lichamenlijke pijn en benadeling van de gezondheid zijn in dat laatste geval niet nodig. Zie Stree in: Schönke/Schröder, § 225, RN. 12. Zie ook onder noot 4.

³⁷ In zijn requisitoir (zie onder noot 35) wijst ook A-G van Son op het feit dat het label “psychische mishandeling” is geplakt op de situatie dat de handelingen van verdachte psychisch van aard zijn. De gevolgen van dergelijke psychische mishandelingen zullen veelal ook psychisch van aard zijn, doch noodzakelijk is dat niet.

³⁸ Idem met verwijzing naar HR 25 juni 1894, W. 6534: “Mishandeling is het opzettelijk toebrengen van pijn of letsel.”, het Gerechtshof ’s-Hertogenbosch, 30 maart 2001, L/JN ABo835: “De wetsgeschiedenis stelt naar het oordeel van het hof buiten twijfel dat de wetgever bij de introductie van de term ‘mishandeling’ het oog heeft gehad op het toebrengen van fysiek leed of letsel.” Zie ook Noyon/Langemeijer/Remmelink, suppl. 101, art. 300 Sr, aant. 3; Cleiren & Nijboer (T&C Sr), Titel XX, Inleidende opmerkingen; Van Bemmelen/Van Veen, o.c., p. 39; D. Simons, o.c., p. 18-19; en T.J. Noyon, o.c., p. 108-109.

³⁹ Niet alleen in Titel XX maar ook in andere titels bij andersoortig strafbare feiten wordt letsel steeds gecombineerd met het woord lichamenlijk. Zie o.a. de artikelen 154, 181e.v. 248, 257, 282, 308 en 312 Sr.

gevallen buiten het wetboek, zoals in de Wet Internationale Misdrijven (*Stb.* 2003, 270) komt naast de term lichamelijk lijden ook de term geestelijk lijden voor (art. 1 onder d) en wordt naast lichamelijk letsel ook melding gemaakt van het toebrengen van geestelijk letsel (art. 3, lid 1 onder sub b).⁴⁰ Dat pijn in het commune strafrecht lichamelijke pijn betreft en geen psychische kwellingen, heeft ertoe geleid dat in de Uitvoeringswet folterverdrag (*Stb.* 1988, 478), het opzettelijk teweegbrengen van een toestand van hevige angst of een andere vorm van ernstige geestelijke ontreddeering gelijk werd gesteld aan mishandeling (art. 1, tweede lid).⁴¹ In de Wet Internationale Misdrijven (*Stb.* 2003, 270) is mede om die reden aansluiting bij de term mishandeling losgelaten en gekozen voor een zelfstandige omschrijving van marteling en foltering, omvattende het opzettelijk veroorzaken van ernstige pijn of ernstig lijden, hetzij lichamelijk, hetzij geestelijk (art. 1, eerste lid onder sub d en e).⁴² Uit deze meer recente wetgeving is af te leiden dat de wetgever ook nu nog bij pijn en letsel in het kader van art. 300 Sr denkt aan lichaamspijn en lichamelijk letsel en niet aan psychische pijn of psychisch letsel.

Toch kan men zich afvragen of met name het begrip letsel niet meer ruimte biedt dan vaak wordt aangenomen. Een aanknopingspunt is wellicht gelegen in de definitie van zwaar lichamelijk letsel in art. 82 Sr. Daar staat dat onder zwaar lichamelijk letsel wordt begrepen: een storing van de verstandelijke vermogens die langer dan vier weken heeft geduurd.⁴³ Duurt die storing korter dan vier weken, dan, zo zou men kunnen verdedigen, wordt niet zwaar maar eenvoudig lichamelijk letsel veroorzaakt.⁴⁴

Het lijkt er op dat de wetgever in art. 82 Sr uitsluitend een storing van intellectuele vermogens voor ogen heeft gehad en niet van andere psychische functies.⁴⁵ Tot die conclusie komt ook het Hof 's-Hertogenbosch in zijn arrest van 30 maart 2001, *LJN*

---

⁴⁰ Zie ook art. 4, eerste lid onder k van dezelfde wet, waarin geestelijke gezondheid wordt genoemd naast lichamelijke gezondheid. Een ander voorbeeld biedt de in de inleiding (par. 1) aangehaalde bepaling van kindermishandeling in de Wet op de jeugdzorg (*Stb.* 2004, 306). Het amendement van kamerlid Albayrak dat beoogde plegers van mensenhandel behalve vanwege het toebrengen van zwaar lichamelijk letsel, ook indien zij zich schuldig maken aan het toebrengen van zwaar psychisch letsel zwaarder te straffen (*Kamerstukken II* 2003/04, 29 291, nr. 12), werd afgewezen. Meer hierover verderop in deze paragraaf.

⁴¹ *Kamerstukken II* 1986/87, 20 042, nrs 1-2, p. 2 en nr. 3, p. 2. Zie ook onder noot 33.

⁴² *Kamerstukken II* 2001/02, 28 337, nr. 3, p. 7-8.

⁴³ Een dergelijk letsel kan op allerlei manieren worden veroorzaakt, bijvoorbeeld door het slachtoffer bloot te stellen aan schokkende psychische indrukken of door intoxicatie. Noyon/Langemeijer/Remmeling, suppl. 101, art. 300 Sr, aant. 7. Van Loon, *o.c.*, p. 137, spreekt van kwellen en tergen zodanig dat hij in zijn geestvermogens wordt aangetast.

⁴⁴ In deze zin Van Loon, *o.c.*, p. 138. hij concludeert tot eenvoudig lichamelijk letsel, en schaaft het feit vervolgens onder de species: benadeling van de gezondheid. Dit kan omdat een dergelijk letsel tevens een benadeling van de gezondheid oplevert. Anders B.L.F. Clemens Schröner, *Psychische kindermishandeling* (diss. Leiden) 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff 1956, p. 247: "daar voor de gewone mishandeling geen dergelijke afzonderlijke verklarende tekst bestaat, moeten wij wel concluderen, dat psychisch euvel pas in een bepaalde graad (langer dan 4 weken durende storing der verstandelijke vermogens) wordt meegerekend". Zie ook Noyon, *o.c.*, p. 111.

⁴⁵ Zie H.J. Smidt *Geschiedenis van het wetboek van strafrecht*, 2^e druk, deel I, bewerkt door J.W. Smidt, Haarlem: H.D. Tjeenk Willink 1891, p. 532; en Noyon/Langemeijer/Remmeling, suppl. 111, art. 82 Sr, aant. 5.

AB0835. De wetgever van 1886 had de term “verstandelijke vermogens” op aanraden van psychiater Ramaer (Psychiatrische aantekeningen) ook gebruikt voor 37 Sr. Op den duur bleek deze term hier toch te beperkt. Er ontstond twijfel of afwijkingen van andere psychische functies dan die van het intellect, bijvoorbeeld die van temperament of karakter, toerekeningsvatbaarheid konden uitsluiten, wat in bepaalde gevallen gerechtvaardigd zou kunnen zijn. Bij de herziening van 1925 werd daarom de term “geestvermogens” hiervoor in de plaats gesteld.⁴⁶ Art. 82 Sr is op dit punt ongewijzigd gebleven. Dit kan er inderdaad op te wijzen dat de gelijkstelling in het tweede lid nog steeds is beperkt tot de intellectuele vermogens.⁴⁷ Het is echter ook denkbaar dat de wetgever hier minder bewust heeft gehandeld dan wordt aangenomen en dat ook de term verstandelijke vermogens in art. 82 Sr niet meer zo strikt moet worden uitgelegd als in 1886. In dit verband wijs ik op het amendement van kamerlid Albayrak dat beoogde plegers van mensenhandel behalve vanwege het toebrengen van zwaar lichamelijk letsel, ook indien zij zich schuldig hadden gemaakt aan het toebrengen van zwaar psychisch letsel zwaarder te straffen (*Kamerstukken II* 2003/04, 29 291, nr. 12) en de opmerkingen daaromtrent van minister van Justitie Donner. Hij achtte strafverzwaring bij psychisch letsel niet nodig omdat psychisch letsel in het delict mensenhandel al wordt verondersteld en er vele gradaties zijn zodat het onderscheid tussen gewoon en zwaar psychisch letsel moeilijk te maken is. Bovendien zouden deze gevolgen doorgaans pas veel later blijken, terwijl het bij zwaar lichamelijk letsel doorgaans gaat om constateringen die worden gedaan op het moment dat men het slachtoffer aantreft.⁴⁸ Als Albayrak vervolgens stelt dat er vormen van psychisch letsel zijn die zich hebben geopenbaard op het moment dat het proces begint, zoals schizofrenie, waanbeelden of angsten, zegt Donner dat dit soort verschijnselen in de praktijk van de rechtspraak al gauw worden beschouwd als reden voor strafverzwaring bij zwaar lichamelijk letsel.⁴⁹

Daarnaast wil ik hier nog wijzen op een ander punt. Letsel omvat niet alleen uitwendige kwetsuren welke zijn ontstaan door een buiten de persoon van de gekwetste gelegen oorzaak, doch kan ook inwendige (biochemische) ontregelingen inhouden door bijvoorbeeld het achterwege laten van het gebruik van voor de gezondheid onontbeerlijke geneesmiddelen. Dit laatste was aan de orde in HR 1 maart 1983, *NJ* 1983,

⁴⁶ Noyon/Langemeijer/Remmelink, suppl. 94, Inleiding tot titel IIA, aant. 5.

⁴⁷ In Duitsland bestaat een vergelijkbare situatie. § 20 StGB regelt de Schuldunfähigkeit wegen seelischer Störungen. § 226 StGB ziet op “Schwere Körperverletzung” en daarin wordt gesproken van “geistige Krankheit”. Hieruit wordt afgeleid dat het bij zware mishandeling gaat om “seelische störungen” van “geistiger Art.”, aldus Stree in: Schönke/Schröder, § 226, RN. 7.

⁴⁸ *Handelingen II* 2003/04, 29 291 p. 84-5401. Dat laatste is – aldus Donner – hanteerbaar. Het eerste dus blijkbaar niet. In dit verband is het toch aardig op te merken dat ook de wetgever van 1886 zich bewust was van het feit dat psychisch letsel vaak pas later optreedt. Niettemin heeft de minister het destijds niet nodig geoordeeld het voorstel te volgen om in art. 82 Sr bij storing van de verstandelijke vermogens ook als kenmerk op te nemen dat de storing binnen een zekere tijd (drie maanden) na het feit dat haar veroorzaakte zich zou moeten hebben geopenbaard (Noyon/Langemeijer/Remmelink, suppl. III, art. 82 Sr, aant. 5). Dit betekent dat met betrekking tot art. 82 Sr dus geen termijn is gesteld. Ook wanneer na geruime tijd storing in de verstandelijke vermogens optreedt, kan deze nog komen ten laste van hem die ze veroorzaakt heeft.

⁴⁹ *Handelingen II* 2003/04, 29 291 p. 84-5401.

497, m.nt. A.C. 't Hart. In het cassatiemiddel werd gesteld dat letsel moest worden uitgelegd als “lichamelijk nadeel” en als “benadeling van de gezondheid”. De Hoge Raad onderschrijft deze ruime opvatting, die niet alleen in het middel, maar ook in de conclusie van het OM werd bepleit op grond van functionele argumenten.⁵⁰ Letsel omvat dus niet alleen uitwendige kwetsuren, doch kan ook een inwendige benadeling van de gezondheid inhouden en dat schept ruimte voor psychische aandoeningen zoals ik hieronder (par. 4.3) nog zal aantonen.

Een vergelijkbare gedachtegang is te vinden in de Duitse literatuur en jurisprudentie. Naast “unmittelbare” kunnen ook “mittelbare körperliche Einwirkungen” leiden tot “körperliche Misshandlung”. Voorbeelden zijn: “Erregung eines Unfallschocks mit nicht unerheblichen wirkungen”; “Überanstrengung eines Soldaten in der Geländeausbildung oder eines Arbeitnehmers am Arbeitsplatz”; “nächtlichen Störandrufen.”; “Vorenthalten der Nahrung und/oder Versorgung”; en “magenschmerzenverursachende Angst, Schrecken oder Ekel”.⁵¹ Onder körperliche Misshandlung vallen in de regel niet: “Die Verursachung von Schrecken” ook niet bij “Durchfall, Ekel, oder Erregung”.⁵² Eser merkt in dit verband op dat niet beslissend is de “körperliche Einwirkung”, maar de “körperliche Auswirkung”. Hij stelt: “Da seelische Beeinträchtigungen als solche (YB: Erregung von Ekel oder Angst) für § 223 grundsätzlich nicht genügen sollen, verlangt die herrschende Meinung eine körperliche Auswirkung jedenfalls insoweit, als neben der Erschütterung des seelischen Gleichgewichts ‘zugleich eine Reizung der die sinnlichen Eindrücke vermittelnden Empfindungsnerven des Zentralnervensystems eintritt’.” Tot slot wijst ook hij erop dat deze handelingen vaak eveneens leiden tot “eine Gesundheitsschädigung”.⁵³

Ook in het Duitse recht gaat het bij “körperliche Misshandlung” dus niet alleen om uitwendige kwetsuren direct toegebracht aan het lichaam. “Der erforderliche Körperlichkeitsbezug”, zoals Eser dat noemt, brengt slechts mee dat er een “körperliche Auswirkung” moet zijn. Ernstige inwendige ontregelingen kunnen als zodanig worden aangemerkt.

---

⁵⁰ A-G Rummelink geeft in zijn conclusie voorbeelden van binnen- en buitenlandse jurisprudentie waaruit blijkt dat aan het begrip letsel – ondanks het feit dat de wetgever bij letsel vooral gedacht zal hebben aan zichtbare verwondingen door geweld aan het lichaam toegebracht en ook het algemeen spraakgebruik vooral op deze hoofdvariant is afgestemd – toch een meer functionele betekenis wordt gegeven. Dit is ook noodzakelijk volgens hem om straffeloosheid bij nalaten, zoals in onderhavige casus te voorkomen. Anders zou de wetgever moeten ingrijpen door, gelijk hij in art. 300 Sr heeft gedaan, de “benadeling van de gezondheid” in te voegen. Hij meent dat rubricering als lichamelijk letsel in beginsel mogelijk is, waar de wet hierin niet voorziet. 't Hart acht zelfs een functionele interpretatie niet nodig. Hij leidt rechtstreeks uit de wetgeschiedenis af dat letsel omvat benadeling van de gezondheid.

⁵¹ Zie Lackner/Kühl, § 223, RN. 4 en Schönke/Schröder, § 223, RN. 3 en 4. Voorbeelden van “unmittelbare Einwirkungen” zijn: schoppen, slaan en naar Duits recht zelfs het afknippen van de haren.

⁵² Zie vorige noot. In Lackner /Kühl wordt er ter plaatse ook nog op gewezen dat “stalken” evenmin een vorm van körperliche Misshandlung is.

⁵³ Schönke/Schröder, § 223, RN. 4.

In hoeverre men middels interpretatie de bestanddelen pijn en letsel kan oprekken is mede afhankelijk van de opvattingen omtrent het te beschermen rechtsgoed.⁵⁴ De heersende mening lijkt nog steeds dat het menselijk lichaam en de lichamelijke integriteit, met inbegrip van de gezondheid en het leven, het beschermd belang vormen in art. 300 Sr, al krijgt de psychische integriteit in aangrenzende onderwerpen steeds meer aandacht. In dit verband verwijs ik bovendien nogmaals naar de opmerkingen van Eser over het door Körperverletzung te beschermen rechtsgoed: “Schutzgut ist das körperliche Wohl des Menschen, und zwar durch Schutz seiner körperliche Integrität und Gesundheit. Dieses Wohl ist sowohl durch körperliche als auch durch seelische Einwirkungen verletzbar.” Insoweit ist das Rechtsgut der §§ 223 ff. zwar im Ansatz physiologisch, hinsichtlich seines Verletzungsumfangs aber auch psychologisch zu verstehen, zumal zwischen Leib und Seele mannigfache, im Einzelfall nur schwer abgrenzbare Wechselwirkungen bestehen.⁵⁵

4.3 Opzettelijke benadeling van de gezondheid

Mishandeling wordt in de wet gelijkgesteld met opzettelijke benadeling van de gezondheid (art. 300 Sr, lid 4). Voor sommigen is dit een reden om vast te stellen dat mishandeling niet omvat benadeling van de gezondheid. Anderen maken dit onderscheid niet en zien benadeling van de gezondheid als een variant van mishandeling net als pijn en letsel, of zij laten de kwestie in het midden (zie par. 2.1). Welk standpunt men hier ook inneemt, het onderdeel benadeling van de gezondheid schept ruimte voor kwalificatie onder art. 300 Sr.

In de eerste druk van Simons' Leerboek van het Nederlandse strafrecht (later bewerkt door W.P.J. Pompe), wordt reeds opgemerkt dat er geen reden bestaat waarom het veroorzaken van een psychische ongesteldheid niet als benadeling van de gezondheid zou kunnen worden aangemerkt (p. 15).⁵⁶ Ook Van Loon gaat er van uit dat het veroorzaken van een psychische ongesteldheid valt onder benadeling van de gezondheid. “Onthoudt men iemand zijn voedsel, zoodat hij ziek wordt of kwelt en tergt men hem zoó, dat hij in zijn geestvermogens wordt aangetast, in beide gevallen wordt toch zeker inbreuk gedaan op zijn gezondheid, hetzij lichamenlijk, hetzij geestelijk, en dus valt het onder deze soort van mishandeling.”⁵⁷ Noyon was een andere mening toegeedaan. “Onder benadeeling van de gezondheid kan wel niet begrepen worden storing van de verstandelijke vermogens; met beide uitdrukkingen worden zeer verschillende be-

---

⁵⁴ Zie omtrent interpretatievraagstukken in het algemeen en de ruimte die de rechter daarbij heeft: J. de Hullu, *Materieel strafrecht*, 2^e druk Deventer: Kluwer 2003, p. 101-112; van dezelfde ‘Het legaliteitsbeginsel in Straatsburgs perspectief’ AA 1996, p. 508-514. Zie ook de noot van Knigge onder EHRM 22 november 1995, NJ 1997, 1.

⁵⁵ Schönke/Schröder, § 223, RN. 1. Hij wijst er op dat zelfs wordt verdedigd (door Wolfast) dat de psyche een door § 223 StGB te beschermen rechtsgoed is. Zie ook Maurach/Schroeder/Maiwald, *o.c.*, p. 94-95 (aangehaald onder noot 27). Ook in Duitsland volhardt de heersende mening echter nog steeds – althans met woorden – tot een eenzijdig somatisch rechtsgoedbegrip.

⁵⁶ Zie ook D. Simons, *o.c.*, p. 20. In deze druk wordt weer verwezen naar Van Loon.

⁵⁷ Van Loon *o.c.*, 137-138.

grippen aangewezen”.⁵⁸ Latere bewerkers van zijn werk zien die ruimte wel. In NLR wordt gesteld: “Taalkundig valt psychische gezondheid onder gezondheid in het algemeen, medisch bezien zal er veelal een wisselwerking zijn. Zou dus iemand bij een ander een psychische storing tweebrengen van minder dan vier weken, hetzij door hem bloot te stellen aan schokkende psychische indrukken hetzij door intoxicatie, dan zie ik niet in, waarom dit geen benadeling van de gezondheid zou zijn.”⁵⁹ In NLR wordt gesproken van “psychische stoornis”. Dit begrip is niet zondermeer uitwisselbaar met “stoornis van de verstandelijke vermogens”. Bij de laatste termen denkt men vooral aan een stoornis van de intellectuele vermogens, terwijl de eerste termen een ruimere betekenis lijken te hebben (zie par. 4.2). De beperking in NLR van de maximale duur van deze stoornis tot vier weken, doet gezien het bepaalde in art. 82 Sr, vierde lid, niettemin vermoeden dat de bewerkers van Noyon toch vooral hebben gedacht aan een stoornis van de verstandelijke vermogens. Bij van Loon en Simons bestaat er eveneens onduidelijkheid op dit punt.

De vraag wat onder benadeling van de gezondheid in dit verband kan of moet worden verstaan is voorgelegd aan het Hof 's-Hertogenbosch in de al eerder genoemde zaak van 30 maart 2001. In de betreffende strafzaak was naast het opzettelijk toebrengen van zwaar lichamelijk letsel, mishandeling zwaar lichamelijk letsel tot gevolg hebbende althans eenvoudige mishandeling (zie par. 4.2), ook ten laste gelegd opzettelijke benadeling van de gezondheid. Het hof overweegt als volgt: “Gelet op de uitdrukkelijke bewoordingen van de wet bestaat er naar het oordeel van het hof geen reden – ook in de wetsgeschiedenis is, mede gelet op het voortgeschreden medisch inzicht, geen indicatie te vinden die een andere uitkomst zou rechtvaardigen – om het veroorzaken van een psychische ongesteldheid niet als een benadeling van de gezondheid te kwalificeren.”⁶⁰

In de Duitse literatuur en jurisprudentie gaat men er eveneens van uit dat geestelijke gezondheid onder gezondheid valt. In Schönke en Schröder staat: “Anders als das ausdrücklich auf “körperlich” abhebende Misshandeln ist die Gesundheitsschädigung nicht auf die Beeinträchtigung des körperlichen Zustandes beschränkt; vielmehr kann auch die Erregung oder Steigerung einer psychischen pathologischen Störung Gesundheitsschädigung sein, wobei eine massive depressive Verstimmung auch aus Teilakten (wie Nachstellungen, Bedrohungen und Belästigungen) über einen längeren Zeitraum hinaus resultieren kan.”⁶¹

---

⁵⁸ T.J. Noyon, *o.c.*, p. 111. Hij erkent wel dat volgens art. 82 Sr onder zwaar lichamelijk letsel is begrepen storing van de verstandelijke vermogens die langer dan vier weken heeft geduurd en dat volgens art. 302 Sr het opzettelijk veroorzaken van een storing van die duur dus een zware mishandeling zal zijn, doch daarmee zal een storing voor minderen duur nog geen eenvoudige mishandeling genoemd kunnen worden. Gaat het om eenvoudige mishandeling met zwaar lichamelijk letsel als gevolg, dan zal in elk geval lichamelijk letsel of pijn het middel moeten zijn, aldus Noyon.

⁵⁹ Noyon/Langemeijer/Rommelink, suppl. 101, art. 300 Sr, aant. 7.

⁶⁰ Omdat dit ten laste gelegde feit was verjaard, kwam het hof tot een niet-ontvankelijkverklaring.

⁶¹ Schönke/Schröder, § 223, RN. 6. Ter plaatse wordt er op gewezen dat er opvattingen zijn die nog verdergaan, waarbij psychotherapie in beginsel zelfs als körperverletzung wordt aangemerkt. Daar tegenover staan echter ook opvattingen waarin “Gesundheitsschädigung” weer is terugged-

5. Conclusie

Indachtig hetgeen ik hierboven heb beschreven, kom ik tot de conclusie dat psychische mishandeling naar Nederlands recht een strafbaar feit kan opleveren in de zin van art. 300 Sr. Ik ga er daarbij van uit dat van psychische mishandeling sprake is zowel bij het gebruik van geestelijk geweld (in de vorm van handelen of nalaten), als bij psychische schade. Dat geestelijk geweld een strafbare mishandeling oplevert kan niet worden betwist indien dit geweld pijn, letsel of een benadeling van de gezondheid teweeg brengt in de zin van art. 300 Sr. Is er geen schade in die zin, alleen geestelijk leed of pijn, dan ligt de zaak anders. Bij pijn wordt in het commune strafrecht nog steeds gedacht aan lichamelijke pijn.⁶² Vandaar dat in de Wet Internationale Misdrijven met het oog op foltering geen aansluiting meer is gezocht bij mishandeling, doch aparte definities zijn geformuleerd. Ook letsel is een begrip dat in het verleden sterk lichamenteel werd uitgelegd. Er zijn echter aanknopingspunten om onder dit begrip bepaalde psychische letsels te laten vallen. Dit geldt in ieder geval voor een storing van de verstandelijke vermogens. Met de uitbreiding van het begrip letsel tot inwendige somatische storingen kan men ook aan andere door psychisch geweld veroorzaakte schade denken, mits die schade ook somatische klachten teweeg heeft gebracht. Het somatische lijkt hier echter (net als in het Duitse recht) een belangrijke voorwaarde te blijven, tenzij men bereid zou zijn iedere benadeling van de gezondheid onder letsel te laten vallen. Dit laatste is overigens met het oog op strafbaarheid van de gedraging niet nodig omdat benadeling van de gezondheid (net als in het Duitse recht) als variant van mishandeling wordt genoemd.⁶³ Dat de Nederlandse rechter apart rubriceert, of zo men wil, kwalificeert, doet aan die strafbaarheid niet af.

Het bestanddeel benadeling van de gezondheid omvat zowel de lichamelijke gezondheid als de geestelijke gezondheid.⁶⁴ Dit onderdeel van art. 300 Sr biedt dus volop ruimte voor psychische klachten. Daar komt nog bij dat psychische klachten vaak ook een somatische uitwerking hebben. De lichamelijke en geestelijke gezondheid beïnvloeden elkaar sterk.

In de inleiding is er op gewezen dat tijdens het project “Aanpak huiselijk geweld”, is bezien of, gezien het feit dat psychische mishandeling niet met zoveel woorden strafbaar is gesteld, een expliciete regeling daarvan wenselijk zou zijn. Dit werd met het

---

bracht tot somatische klachten. Zie ook Maurach/Schroeder/Maiwald, *o.c.*, p. 112: “Eintritt gesteigerter Störungen auf pathogischer Grundlage ist selbstverständlich auch Gesundheitsbeschädigung.”

⁶² De daartoe te rekenen hevige onlustgevoelens worden ook lichamenteel geduid, al biedt dit begrip wat meer armslag.

⁶³ Hierin schuilt het verschil met de zaak die speelde in HR 1 maart 1983, *NJ* 1983, 497, m.nt. A.C. 't Hart. Daar ging het om schending van art. 308 Sr (licamenteel letsel door schuld) en in die bepaling komt benadeling van de gezondheid niet voor.

⁶⁴ In die zin, zo kan men verdedigen, had in de Wet Internationale Misdrijven (*Stb.* 2003, 270), art. 4, eerste lid onder sub k, in plaats van schade aan de geestelijke of lichamentele gezondheid te noemen, kunnen worden volstaan met schade aan de gezondheid. Dat laatste is het geval in art. 5, eerste lid onder c van de betreffende wet. In de parlementaire stukken wordt over dit verschil overigens niet gesproken.

oog op de ontwikkelingen in de rechtspraak vooralsnog niet nodig gevonden. Met betrekking tot kindermishandeling werd een vergelijkbaar standpunt ingenomen. Ook daar wilde de Minister van Justitie afwachten wat de strafrechter gaat doen met regelingen daaromtrent uit andere wetten. Uit hetgeen hierboven uiteen is gezet blijkt mijns inziens dat de huidige wetgeving en jurisprudentie inderdaad ruimte bieden voor een strafrechtelijke aanpak van psychische mishandeling. Alleen met betrekking tot geestelijk lijden, voorzover daar geen letsel of schade aan de gezondheid uit voortvloeit, biedt de wet weinig aanknopingspunten. Het is de vraag of naar hedendaagse inzichten dit onderscheid met lichamelijke pijn, in die zin dat het opzettelijk toebrengen van het laatste wel strafbaar is onder art. 300 Sr en van het eerste niet, nog is te rechtvaardigen. Anderzijds moet geestelijk lijden wel voldoende grijpbaar zijn om niet in oeverloze discussies te geraken, die leiden tot zinloze procedures waarbij het middel erger blijkt te zijn dan de kwaal, hetgeen uiteindelijk kan leiden tot verlies van het vertrouwen in de rechtspraak.⁶⁵

---

⁶⁵ Vergelijk in dit verband de Duitse opvattingen met betrekking tot “Beeinträchtigung des körperlichen Wohlbefindens”. Die moet zijn: “mehr als nur unerheblich”. Zie Eser in: Schöнке/Schröder, § 223, RN. 4a. Zie ook de opmerkingen over benadeling van het “körperlichen Wohlbefindens” als ruime opvatting van pijn in Noyon/Langemeijer/Rommelink, suppl. 101, art. 300 Sr, aant. 3 onder noot 1: “wil men niet in querulantisme vervallen dan is een zekere reserve geboden.”

